

obywatela na podstawie regulacji wynikających z przepisów prawa krajowego (de jure). Bezpaństwowcy de facto to osoby, których obywatelstwa nie można ustalić, uchodźcy, przedstawiciele mniejszości narodowych czy osoby nie posiadające dokumentów. Bezpaństwowość de facto przypisywana jest także jednostkom, których obywatelstwo nie jest skuteczne. Dana jednostka mimo, iż posiada obywatelstwo nie jest objęta ochroną kraju i nie czerpie żadnych korzyści wynikających z obywatelstwa. Szerzej patrz: Nationality matters. Statelessness in international law, http://ssl.brookes.ac.uk/ubr/files/4/4-Nationality_Matters1, (03.01.2012)

²¹ W regionie Harjumaa mieszkało 43,4% Rosjan przebywających na terenie Estonii, w regionie Ida-Virumaa 13,4%, w regionie Tartumaa 19,1% oraz w regionie Jagevamaa 13,1%.

²² The demographic characteristics of national minorities..., s. 56 – 58.

²³ Rosjanie zamieszkujący wyspę w 1999 r. stanowili grupę 200 osób. W roku 2007 liczba Rosjan zmalała do 98 osób, liczba wszystkich mieszkańców wynosiła wówczas 10 168 osób.

²⁴ A. Herm. Estonians abroad. Population 2005–2006, Tallin, 2007, s. 60-67.

сом Фішкіном і його колегами зі Стенфордського університету. Здійснено спробу оцінити її користність в сучасній демократії. Показано переваги та обмеження використання деліберативних процедур. Зокрема, автор зосереджується на проблемі універсальності її використання та висловлює позицію, що дорадча демократія може мати практичне значення тільки в окремих випадках. Таким чином скептично ставиться до ідеї постійно інтегрувати концепцію деліберативного опитування в демократичній системі. Однак є прихильником частого використання деліберативних процедур в органах місцевого самоврядування. Саме на місцевому рівні є сприятливі умови для розвитку концепції деліберативної демократії як формули, що доповнює сучасні мало-ефективні громадські консультації. Кульмінацією статті є роздуми про можливості реалізації деліберативної демократії в країнах Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: деліберативна демократія, країни Центральної та Східної Європи.

УДК 321.7

© Paweł Stępień
(Łódź)

DEMOKRACJA DELIBERACYJNA JAKO JEDEN Z INSTRUMENTÓW WYRAŻANIA WOLI POLITYCZNEJ SPOŁECZEŃSTWA

Artykuł dotyczy koncepcji demokracji deliberacyjnej, w wersji zaproponowanej przez Jamesa Fiszkina i jego współpracowników z Uniwersytetu Standforda. Jest próbą oceny jego użyteczności we współczesnej demokracji. Ukazuje zalety i ograniczenia stosowania procedury deliberacyjnej. Szczególnie zaś autor koncentruje się na problemie powszechności jej wykorzystywania i staje na stanowisku, że demokracja deliberacyjna może mieć walor praktyczny jedynie w jednostkowych przypadkach. Tym samym odnosi się sceptycznie do idei trwałego włączenia koncepcji deliberative poll w system demokratyczny. Jest jednak zwolennikiem częstego wykorzystywania deliberacji w samorządzie. To właśnie na poziomie lokalnym istnieją dogodne warunki do rozwoju koncepcji demokracji deliberacyjnej jako formuły dopełniającej współczesne, mało efektywne konsultacje społeczne. Zwięźczeniem artykułu są refleksje dotyczące możliwości zaimplementowania deliberacji w państwach Europy Środkowej i Wschodniej.

Słowa kluczowe: demokracja deliberacyjna, Europa Środkowa i Wschodnia.

П. Стеньень
(Лодзь)

ДЕЛІБЕРАТИВНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОДИН З ІНСТРУМЕНТІВ ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВОЛІ СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається поняття деліберативної демократії, у розумінні, запропонованому Джейм-

P. Stenpen
(Lodz)

DELIBERATIVE DEMOCRACY AS ONE OF INSTRUMENTS OF EXPRESSING THE POLITICAL WILL OF THE SOCIETY

In the contemporary world political scientists fight the crisis of democracy. The problem of a low turnout, little participation of citizens in making political decisions, a weakness of political leaders whether finally not working democratic institutions etc. cause it. Thus they have to search new methods (procedures) in order to deal with it and improve the quality of democratic political system.

Appearing innovations in political literature like e.g. citizen technology panels, participatory budgeting, consensual conferences whether deliberative democracy are a reply to these negative tendencies in the democracy. The last one is the subject of this paper.

It is worthwhile to notice, that deliberative democracy is intended to complement the institutions of democracy rather than supplant them. As a form of expressing the political will by citizens is a kind of the forum which a result is a political decision.

The aim of the paper is to answer the following questions: can the concept of deliberative democracy be applied universally? Where is it possible to apply it? What conditions should be qualified to improve the position of citizens in relation to the state?

What is the idea of deliberative democracy? A more fundamental difficulty is the amount of knowledge on political issues people possess. A lot of estimates show that citizens are not interested in public affairs. Anthony Downs with his well-know phrase of 'rational ignorant' insist that it is a normal and natural attitude as a member of the society. Nonetheless, advocates of the deliberative democracy want citizens to actively include into the process of making decisions by seriously

deliberating over important issues. So far people, who participated in elections, could cast their votes for or against candidates put forward by political parties. In deliberative democracy they also have the possibility to vote, but with deliberation over arguments why they do in such way.

If people think and know little about politics, they should discuss with others. In particular with citizens who do not share similar views. Deliberation as an empirical and practical 'tool' can provide it. But some objections must be obeyed. Arguments presented during the process should be accurate, appropriate, balanced, informative and factual. The participants should be willing to talk and listening in mutual respect and nobody can not monopolize whole deliberation, in other words, everybody must have equal opportunities. It is not easy to realize. The rules of deliberation and political equality have proven hard to achieve simultaneously. Fiskin (one of the most influential deliberative democrats) and his colleagues from Standford University emphasize that 'march toward political equality has had the unintended consequence of diminishing deliberation'. But deliberative democracy can embody both through random, representative samples.

Random samples assure everyone can be chosen to by lot. The procedure, typically lasting a weekend, is launching with selecting participants. Those who agree to participate in this undertaking are sent special briefing materials containing balanced short arguments for and against some solution. Then, the participants are deliberating in randomly assigned small groups which are led by trained moderators who keep guard to maintain the atmosphere of civility and mutual respect. After it, group members prepare two or three questions to panel experts collecting them from all groups, and policy experts explain the most controversial issues. The goal of deliberative polling (the term coined by James Fiskin) is to reveal the changes in preferences. Participants are interviewed just before being invited to participate and again at the end of deliberative weekend. But, what is the most important? The result of deliberation should be to make a decision. Therefore, after meeting, participants' views are measure by knowledgeable experts. It provides the anonymity of answers and guarantees protecting participants from any pressure. The research results are submitted to the governing body.

However, deliberative democracy is exposed to some limitations and some threats like the law of group polarization political ignorance, rational irrationality, deep and frequent changes in preferences, possibilities of manipulation of participants, costs and difficulties in organizing of process.

In order to acquire knowledge citizens must devote lots of time and effort. They economize it with potential benefits. Political ignorance and rational irrationality contain these anxieties. Some scholars contend that engagement in political activity is just unprofitable.

Besides, discussing in small groups is associated with the danger of group polarization because people tend to be conformist. They want to achieve a psychic gratification by understanding others who share their views and confirming themselves prejudices. Moreover, people also often express their opinions that fit to social expectations and seek how to avoid pejorative reactions from other members of the community.

If people have got inability of getting 'full and factual' information on political issues, because it is just impossible especially at the macro level, they should search alternative ways to deliberate for example in small communities. Patrick Denn suggests that 'deliberative democracy' is more feasible on the small scale, where we are likely to know and care about our fellow citizens. There, they can truly engage in the process of deliberation and to be also concerned about the outcomes of the discussion.

Regardless of critical voices for deliberative democracy, citizens have a great opportunity to meet people who do not think in the same way like themselves, who have different experiences, ideas and dreams. Confronting our views with others, we enhance our lives.

Key words: *deliberative democracy, political issues, democratic political system, political will, citizens.*

Wprowadzenie

Kryzys demokracji, z ktryym bez wątpienia mamy do czynienia we współczesnym świecie, towarzyszy jej od momentu powstania i trwa nieprzerwanie do dzisiaj. Współcześni badacze w latach 70 XX wieku opisali niebezpieczeństwa, na które narażony jest demokratyczny system polityczny. Wśród nich wyróżnili bardzo mało aktywne społeczeństwo, słabość współczesnych przywódców politycznych, czy kroczącą dezintegrację rządów demokratycznych powodującą jej powolny upadek. Spadek zaufania do instytucji politycznych, zmniejszająca się frekwencja wyborcza czy też kontestacja systemu demokratycznego jako najlepszego z możliwych lub też oparcie całego systemu na myśleniu oraz planowaniu politycznemu w kategoriach kadencyjności wzmagają ten niekorzystny proces. Za sprawą Francisa Fukuyama'y natomiast i jego koncepcji «końca historii» o triumfie demokracji liberalnej, na krótko wstrzymano dyskusję o kryzysie samej demokracji. Dziś jednak wraca się bardzo poważnie do niej, proponując jeśli nie samą alternatywę dla demokracji jako systemu politycznego to rozwiązania poprawiające jego wydolność instytucjonalną.

Odpowiedzią na te niekorzystne tendencje są pojawiające się innowacje w demokracji jak np. panele technologiczne (*citizen technology panels*), budżety partycypacyjne (*participatory budgeting*), konferencje konsensualne (*consensus conferences*)

czy demokracja deliberacyjna (*deliberative democracy*).

Przedmiotem analizy nieniejszego artykułu będzie właśnie idea demokracji deliberacyjnej (też: deliberatywnej). Celem artykułu jest odpowiedź na następujące pytania badawcze: czy koncepcja *deliberative democracy* może być stosowana powszechnie? Gdzie ją ewentualnie można stosować i w jakich przypadkach? Czy siła potencjału jej zastosowania może poprawić kondycję osłabionej, współczesnej demokracji? Czy dzięki niej obywatele umocnią się względem instytucji państwa?

Idea demokracji deliberacyjnej

Termin *deliberative democracy* wprowadził do naukowego dyskursu amerykański badacz Joseph Bessette w 1980 roku («Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government»). Jednak za twórców współczesnej koncepcji demokracji deliberacyjnej uważa się niemieckiego socjologa Jürgena Habermasa i amerykańskiego filozofa Johna Rawlsa. To oni stworzyli pierwsze zręby idei włączania obywateli do aktywnego uczestnictwa w demokratycznym procesie podejmowania decyzji politycznych. Poprzez tzw. deliberację, czyli dyskusję nad ważnymi z punktu widzenia danej społeczności sprawami, miała dokonać się poprawa stanu współczesnej demokracji, ograniczająca się dotychczas *de facto* do aktu wyborczego z wyłączeniem jakiegokolwiek merytorycznej dyskusji. Problem, który od zawsze obecny był wśród teoretyków demokracji, dotyczył właśnie zachowania możliwej równowagi pomiędzy znajdującymi się w sprzeczności postulatami równości uczestnictwa wszystkich obywateli (*political equality*) a możliwością ich wypowiedzenia się na forum (*deliberation*). Demokracja bezpośrednia, gwarantująca *political equality* we współczesnym świecie, nie jest możliwa do zaimplementowania wraz z zachowaniem postulatu deliberacji. Stosując instrumenty demokracji bezpośredniej jak wybory czy referenda eliminuje się z procesu decyzyjnego dyskusję. Wybór, przed którym stoją teoretycy demokracji, jest alternatywny: albo powszechne uczestnictwo w akcie wyborczym wszystkich obywateli (demokracja bezpośrednia), albo deliberacja ograniczająca powszechność uczestnictwa (demokracja przedstawicielska). Jak zauważa celnie James Fishkin: «Marsz w kierunku [zapewnienia – przyp. red.] równości politycznej obywateli ma niezamierzoną konsekwencję w postaci osłabienia deliberacji». Warto zauważyć również, że nawet a starożytnych Atenach nie

każdy obywatel mający prawo głosu brał czynny udział w dyskusji.

Sprzeczność tę niweluje w dużym stopniu koncepcja demokracji deliberacyjnej, w szczególności zaś tzw. *deliberative poll*, zaproponowana przez badaczy z Uniwersytetu Standforda Jamesa Fishkina, Roberta Luskina czy Alice Siu z CDD (Center for Deliberative Democracy). Co ciekawe ich działalność oprócz wymiaru naukowego, ma również charakter praktyczny, gdyż zaproponowane przez ich ośrodek rozwiązania zostały zastosowane w Stanach Zjednoczonych, Australii czy Polsce.

Koncepcja demokracji deliberacyjnej (w postaci *deliberative poll*) polega na przeprowadzeniu swoistego rodzaju konsultacji społecznych, zleconych przez ośrodek decyzyjny zewnętrznej grupie ekspertów, w celu wypracowania decyzji poprzez aktywne włączenie obywateli do procesu decyzyjnego. Ideą takich konsultacji jest, by podejmowanie decyzji politycznych przez obywateli odbywało się w stanie ich zwiększonej świadomości oraz w stanie możliwie pełnej informacji o dyskutowanej sprawie bądź problemie. Jak pokazują liczne badania, zainteresowanie sprawami publicznymi przez obywateli jest bardzo znikome. Przykładowo w 2009 roku administracja prezydenta Baracka Obamy przeprowadziła wielką kampanię społeczną i medialną promującą zaproponowane przezeń ambitne plany restrukturyzacji amerykańskiego systemu opieki zdrowotnej i systemu ograniczenia emisji CO₂. Według badań opinii publicznej, przeprowadzonych we wrześniu 2009 roku, jedynie 37% ankietowanych zrozumiało istotę reform, a 24% respondentów wiedziało, że reforma ostatecznie weszła w życie. Stąd, zwolennicy demokracji deliberacyjnej chcąc zwiększyć zainteresowanie obywateli sprawami publicznymi, poprzez poszerzenie wiedzy, starają się ich upodmiotowić i włączyć w proces decyzyjny tak, aby mieli świadomość realnego w nim uczestnictwa. Sam akt wyborczy czy referendalny nie skutkuje bowiem przełożeniem indywidualnego głosu na ostatecznie wyrażoną wolę społeczeństwa. Demokracja deliberacyjna natomiast gwarantuje jakiś poziom zaangażowania obywateli w wypracowywane decyzje i finalną świadomość realnej partycypacji.

«Deliberacja fishkinowska» ma konwencję weekendowego spotkania. Wtedy gromadzi się losowo wybraną, reprezentatywną grupę dla rozstrzygnięcia danej sprawy bądź konfliktu, a przed rozpoczęciem właściwej części deliberacji bada się wstępne preferencje jej uczestników poprzez ankiety

badawcze. Zanim jednak to nastąpi do osób, które wyraziły zgodę na uczestnictwo w danej deliberacji, wysła się starannie przygotowane – przez niezaangażowanych w sprawę ekspertów – zbalansowane, krytyczne i rzeczowe opracowania (*briefing materials*). Znajdują się w nich argumenty za i argumenty przeciw dyskutowanej następnie kwestii. Po dokonanych pierwotnym pomiarze dokonuje się podziału uczestników na specjalnie zaprojektowane grupy 10-15 osobowe, którym przewodniczy moderator stojący na straży przestrzegania podstawowych zasad procesu deliberacyjnego. Wśród nich można wymienić chociażby sprawiedliwy podziału czasu dla każdej wypowiadającej się osoby, dbanie o wzajemny szacunek uczestników i racjonalność prezentowanych argumentów, aktywowanie do dyskusji osób małomównych i kontrolowanie, aby nikt z dyskutantów nie zdominował spotkania lub wywierał jakąś presję na innych uczestników. Zakończenie prac w małych grupach dyskusyjnych kończy się przygotowaniem max 3 pytań przez każdą z grup do ekspertów biorących udział w sesji plenarnej. Ci natomiast muszą dbać o to, aby do pytania wpływające z różnych grup nie dublowały się. Po sesji plenarnej raz jeszcze możliwe jest spotkanie w małych grupach celem przedyskutowania kwestii podjętych na sesji plenarnej, ale nie jest to konieczne.

Zwieńczeniem deliberacji jest ponowne przebadanie preferencji za pomocą ankiet zawierających te same pytania i obserwowanie zmian, jakie zaszły w poglądach uczestników pod wpływem dyskusji. W wymiarze naukowym bada się szczególnie preferencje. W wymiarze praktycznym zaś wynikiem deliberacji musi być podjęcie określonej decyzji politycznej. Nie zapada ona, jak w innych alternatywnych metodach (np. *consensus conference*) na zasadzie konsensusu, ale jest przegłosowywana w demokratycznych sposób. Tajność głosowania zapewnia ochronę poglądów uczestników, którzy w wyniku deliberacji znajdowały się poza głównym, zwycięskim nurtem deliberacji, chroniąc je od przykrych konsekwencji potencjalnej krytyki. Pozwala również zachować poczucie odrębności poglądów u osób, którzy w rezultacie miały inny ogląd i ocenę postawionego problemu. Konsensus bowiem wymaga, aby zgodzić się na ustępstwa czasami w bardzo fundamentalnych dla jednostki sprawach. Demokracja deliberacyjna w formule Fishkinowskiej gwarantuje zachowanie autonomiczności i anonimowości poglądów uczestników.

Głównym celem deliberacji jest skonfrontowanie przemyśleń, ocen i postaw osób o różnych światopoglądach, przekonaniach, doświadczeniach. Większość ludzi bowiem, oprócz tego, że relatywnie niewielu interesuje się bieżącą polityką, generalnie nie ma możliwości poznania innych argumentów. Dyskutują zazwyczaj w gronie osób o poglądach podobnych, jeśli nie identycznych niż sami posiadają. Ponadto osoby silnie zaangażowane i zorientowane na jedną opcję ideologiczno-programową cechuje tendencja do poszukiwania źródeł informacji, które wspierają ich pierwotnie ukształtowane preferencje. Wybierają określone gazety, oglądają bliskie ich poglądom stacje telewizyjne czy strony internetowe. Grupy deliberacyjne natomiast, poprzez zastosowanie losowo wybranych i reprezentatywnych grup, zapewniają heterogeniczny charakter dyskusji – dając możliwość na rozważnie alternatywnych argumentów swoich adwersarzy.

Dzięki zastosowaniu metody zaproponowanej przez amerykańskich badaczy z CDD, istnieje sposobność na pogodzenie przeciwieństw (*coincidentia oppositorum*) pomiędzy *political equality* i *deliberation*. Postulat demokracji bezpośredniej (innymi słowy *political equality*) urzeczywistnia się bowiem poprzez próby reprezentatywne i równy dostęp do prezentowania własnych poglądów, a deliberacja stanowi sedno całego procesu decyzyjnego

Przykład deliberacji

W listopadzie 2009 roku, w Poznaniu, zespół z CDD przy współudziale ekspertów z Uniwersytetu Warszawskiego dokonał badań preferencji zgodnie z zasadami demokracji deliberacyjnej. Kwestią sporną było zarządzanie i przeznaczenie stadionu miejskiego przy ulicy Bułgarskiej po mistrzostwach piłkarskich Euro 2012. 150 mieszkańców Poznania wraz z przedstawicielami władz miasta miało zastanowić się nad sposobem wyboru podmiotu zarządzającego stadionem oraz źródłami finansowania kosztów obsługi stadionu.

Wśród alternatywnych opcji dotyczących podmiotu zarządzającego stadionem znalazły się: klub sportowy Lech Poznań, Poznańskie Centrum Sportu i Rekreacji (jednostka organizacyjna miasta) oraz prywatny zarządca. W sprawie utrzymania stadionu rozważano pomiędzy pełnym finansowaniem funkcjonowania stadionu z budżetu miasta a komercjalizacją usług przy niewielkim wsparciu ze środków publicznych. Poniższa tabel przedstawia pierwotne preferencje i wyniki sondażu deliberacyjnego.

Tabela nr 1. Zmiany preferencji podczas sondażu deliberacyjnego w Poznaniu (2009r.)

Źródło: Badania CDD, za: [dostęp: 30.10.2015]

W wyniku całodziennego debaty nastąpiły zmiany preferencji. Mieszkańcy, którzy początkowo optowali za zachowaniem dotychczasowej polityki zarządzania stadionem przez miasto lub podległe mu podmioty (łącznie 55% uczestników), w ankiecie końcowej wyrazili chęć oddania stadionu pod zarząd prywatnego podmiotu, komercjalizującego usługi sportowe. Wzrosło także znacznie przekonanie (do 60%), że stadion powinien być finansowany przez użytkowników obiektu z niewielkim wsparciem dotacyjnym z budżetu miasta.

Sondaż deliberacyjny w Poznaniu posłużył jako forma konsultacji społecznych, forma nieobligatoryjna, ale uzupełniająca stan wiedzy lokalnych polityków na temat poglądów mieszkańców odnośnie do przyszłości stadionu miejskiego. Dzięki temu władzom miasta udało się nie tylko przekonać uczestników deliberacji do zmiany wcześniejszych preferencji, a również uniknąć zarzutu mieszkańców o niewłaściwym przeznaczeniu stadionu.

Krytyka i ograniczenia demokracji deliberacyjnej

Oprócz zalet wynikających z praktycznego wykorzystania instrumentów demokracji deliberacyjnej, istnieją równoległe pewne ograniczenia, które trzeba wziąć pod uwagę przy stosowaniu tej metody. Literatura krytycznie odnosząca się do procedury i wyników deliberacji jest dość szeroka. Wśród głównych zastrzeżeń podnoszonych przez sceptyków można wymienić:

1. Prawo grupowej polaryzacji
2. Częste i głębokie zmiany preferencji
3. Określony kierunek zmian poglądów, często pożądanym przez władze
4. Możliwość manipulacji uczestników
5. „Niewiedza polityczna» (*political ignorance*) i „racjonalna nieracjonalność» (*rational irrationality*)
6. Zastosowanie incydentalne, nie powszechne
7. Trudności organizacyjne i koszty
8. Metoda konsultatywna, a nie decyzyjotwórcza

Prawo grupowej polaryzacji stanowi ważny zarzut dla architektów przedsięwzięć deliberacyjnych. Grupy mają bowiem tendencję do podejmowania decyzji bardziej skrajnych niż poszczególne jednostki wchodzące w jej skład. Można to zaobserwować np. podczas podejmowania decyzji przez ławę przysięgłych. W wyniku swoistej

deliberacji nad werdyktem ławnicy są skłonni podjąć decyzję o karze dużo wyższej lub dużo niższej niż początkowo każdy z osobna zakładał. Towarzyszy temu zjawisko myślenia grupowego, przejawiające się w dążeniu do eliminowania treści niegodnych z dominującymi w grupie poglądami. Jak słusznie zauważa Janusz Reyowski: «eliminacja ta może prowadzić do powstania w grupach opinii głupich, a zarazem sprzecznych z wartościami cenionymi przez członków grupy».

Badania prowadzone przez CDD pokazują dobitnie, że rzeczywiście występują bardzo duże zmiany w preferencjach pomiędzy początkowymi deklaracjami ankietowymi a ostatecznym pomiarem. Cass Sunstein przytacza dane z deliberacji prowadzonej przez Fishkina i jego współpracowników w roku 1995. I tak według badań, zmiany preferencji dotyczące skazywania przestępców na karę więzienia jako skutecznego instrumentu walki z przestępczością spadły z 57% do 38%. Uczestnicy deliberacji również zmienili poglądy na temat zasadności rzadszego stosowania kary pozbawienia wolności. Z 24% do 44% wzrosło przekonanie o konieczności wysyłania do zakładów karnych mniejszej liczby skazanych.

Jednak problemem nie są zmiany w preferencjach jako takie. One zawsze muszą występować, szczególnie jeżeli własne przekonania jednostka może skonfrontować z innymi uczestnikami grupowej dyskusji. Niepokojące są jednak aż tak głębokie zmiany preferencji oraz ich kierunek. Deliberacja przeprowadzona w New Haven w roku 2002 ukazała znaczny spadek preferencji początkowych z finalnymi (80% do 42%). Jednak bardzo zastanawiający jest w tym kontekście kierunek tych zmian. Jeżeli prześledzimy deliberacje, które zostały dotąd przeprowadzone, możemy zauważyć, że kierunek tych zmian prowadzi raczej do wypracowania nowej decyzji, wcześniej nieakceptowanej przez większość uczestników. W przypadku *deliberative polling*, które odbyło się w Australii w roku 1999 przed ogólnokrajowym referendum w sprawie zniesienia monarchii i zastąpienia jej republiką z prezydentem wybieranych w wyborach pośrednich przez parlament, zmiany szły w kierunku pożądanym przez inicjatorów deliberacji. Podobnie było w Teksasie w roku 1996. W wyniku dyskusji udało się nakłonić uczestników do zmiany preferencji i zgody na płacenie specjalnego podatku na ochronę środowiska i odnawialne źródła energii. Stąd największą moją wątpliwość wzbudza każdorazowe przekonanie uczestników deliberacji do zmiany

opinii na dany temat i podjęcia nowej, sprzecznej z wyjściową decyzją. Rzadko bowiem ta decyzja finalna jest zbieżna z pierwotnymi preferencjami. Prawdę mówiąc nie natknąłem się dotąd na ani jedną deliberację, która by potwierdziła początkowe poglądy uczestników.

Próby manipulacji można jednak powstrzymać. Służy temu zaangażowanie w procedurę demokracji deliberacyjnej niezależnych ekspertów, którzy czuwają zarówno nad przygotowaniem materiałów informacyjnych, jak i nad samym procesem. Jest to najważniejszy wymóg powodzenia deliberacji i uchronienia jej od zapędów podmiotów chcących wpływać na ostateczne wyniki.

Jednak istnieją jeszcze dwa zarzuty pojawiające się w literaturze warte rozważania: *political ignorance* i *rational irrationality*. Pierwsze pojęcie, które możemy przetłumaczyć jako polityczną niewiedzę lub ignorancję dotyczy sytuacji, w której obywatele nie posiadają i nie chcą posiadać mimo poprawy stanu edukacji odpowiedniej wiedzy na temat np. historii politycznej czy polityki gospodarczej pozwalającej na rozumienie procesów społecznych i ekonomicznych. Stąd z punktu widzenia jednostki i czasu potrzebnego na przyswojenie wiedzy w sposób wystarczający do podejmowania decyzji, racjonalnym staje się wytłumaczenie o niskim poziomie partycypacji obywateli w życiu politycznym. Koszty zdobycia wiedzy i dostępu do informacji często przewyższają korzyści, które obywatel może odnieść z zaangażowania w działalność polityczną oraz obywatelską; np. satysfakcję z udziału w głosowaniu.

Z pojęciem *political ignorance* związany jest nieodłącznie termin *rational irrationality*, czy racjonalnej nieracjonalności. Skoro obywatele nie mają wystarczająco dużo czasu i chęci na zdobywanie wiedzy politycznej, to z ich punktu widzenia, z punktu widzenia jednostki właśnie, brak zaangażowania w politykę i myślenie heurystyczne są po prostu racjonalne.

Stosowanie powszechnie procedury deliberacyjnej wydaje się zatem być pozornie mrzonką niż powszechną praktyką demokratyczną. Większość deliberacji (jeśli nie wszystkie) dotąd przeprowadzonych miało charakter incydentalny aniżeli powszechny. Nie jest to zarzutem wobec jej protagonistów. Wręcz przeciwnie. Ma ona służyć do rozstrzygania bardzo głębokich konfliktów i do takich celów została zaprojektowana. Istotnym elementem zapewniającym pomyślność przeprowadzenia skutecznej deliberacji jest zaangażowanie mieszkańców. Skoro mamy do

czynienia z małym zainteresowaniem obywateli kwestiami publicznymi, to musimy użyć pewnych zachęt, aby zmotywować ich do udziału w demokracji deliberacyjnej. Bruce Ackerman proponuje (przynajmniej w początkowej fazie stosowania demokracji deliberacyjnej) np., wynagrodzenie w wysokości 150\$ za wysiłek włożony w uczestnictwo w tzw. *Deliberative Day*. To generuje bardzo wysokie koszty. Z drugiej strony jednak w porównaniu do kosztów wyborczych czy referendalnych są one jedynie relatywnie wysokie.

Jak celnie zauważa Maciej Potz, problemem związanym z demokracją deliberacyjną nie jest, jakby się mogło pozornie wydawać, kwestia metody dyskusyjnej, konsultacyjnej czy też stwarzania możliwości do debatowania, lecz nadanie obywatelom poczucia sprawczości politycznej. Tego wszystkiego co można by określić jako satysfakcję z wymiany myśli powiązanej ze świadomością realnego, a nie iluzorycznego (akt wyborczy) uczestnictwa w procesie decyzyjnym.

Zastosowanie demokracji deliberacyjnej

Demokracja deliberacyjna jako metoda stosowana w praktyce epizodycznie, stanowi szczególny rodzaj wyrażania woli politycznej przez obywateli. Ogrom informacji, które społeczeństwo powinno zdobyć, by w pełni spełnić postulat deliberacji, ogranicza w jakiś sposób zastosowanie tej metody na szerszą skalę. Ludzie bowiem nie są zdolni, aby przyswoić wszelką wiedzę merytoryczną z każdej z polityk sektorowych. Jak piszą architekci *deliberative polling*: „Metoda ta nie jest odpowiednia dla każdego problemu, z którym zmierzyć się musi rząd. Kryzysowe sytuacje wymagają natychmiastowych decyzji. Metoda ta jest odpowiednia do stosowania w kwestiach, w których opinia publiczna prawdopodobnie ma mało informacji lub kiedy podjęcie decyzji zależy od wyboru pomiędzy konkurencyjnymi dobrami. Skoro zatem niemożność stosowania demokracji deliberacyjnej ogranicza ją do jednostkowych, incydentalnych i wąskich kwestii, alternatywą staje się wykorzystywanie jej w warunkach demokracji lokalnej. Patrick Daneen sugeruje, że demokracja deliberacyjna może być bardziej użyteczna w małej skali, gdyż na poziomie lokalnym wykazujemy większe zainteresowanie sprawami, które bezpośrednio nas dotyczą oraz mamy większe poczucie dobra wspólnego. Wysiłki wkładane przez uczestników deliberacji na poziomie lokalnym są bardziej zauważalne. Zaangażowanie wynika bowiem z chęci osiągnięcia korzystnego dla ich społeczności (a zarazem dla ich samych)

rozstrzygnięcia. Jednak jak pokazuje Ilya Somin, nawet w małych miasteczkach mamy problem nie tylko z frekwencją podczas deliberacji, ale także aktywnością: jedynie 20% uprawnionych do udziału w deliberacji uczestniczy w corocznych spotkaniach, a tylko 7% zabiera głos. Jednak gratyfikacja pieniężna za udział w konsultacjach, proponowana przez Ackermana i Fiskina, może być bodźcem motywującym do aktywizacji. Twierdzą oni, że nawet jeśli zapłata 150\$ nie zrekompensuje ich niepokoju związanego z wypowiedaniem się w małych grupach, to pozostając w milczeniu, mogą zostać narażeni na śmieszność.

Demokracji deliberacyjnej na poziomie lokalnym może towarzyszyć zjawisko konformizmu przy wyrażaniu opinii na forum. Ludzie, mieszkańcy jakiejś wspólnoty lokalnej, są często uwikłani w zależności i znają siebie nawzajem. Obawa przed wyrażaniem opinii sprzecznych z oczekiwaniami większości czy też opinii niepopularnych i generalnie nieakceptowanych w wymiarze aksjologicznym grupy deliberacyjnej może powodować dyskomfort u osób, które myślą inaczej niż większość. Może też powodować blokadę w swobodnym artykułowaniu swoich argumentów. Stąd bardzo ważne jest, aby nawet w małych i homogenicznych miasteczkach czy wsiach przy organizacji deliberacji spełnić wszystkie kryteria poprawnej deliberacji, szczególnie zaś postulat reprezentatywności.

Podsumowanie

Demokracja deliberacyjna jako sposób wyrażania woli politycznej społeczeństwa jest stosunkowo nową inicjatywą, mającą na celu usprawnienie procesu demokratycznego. Nie jest formą alternatywną dla demokracji przedstawicielskiej albo demokracji bezpośredniej. Stanowi raczej formę ich uzupełnienia. Dzięki niej możemy zachować dwa z najważniejszych postulatów demokracji: równego dostępu wszystkich obywateli do procesu decyzyjnego oraz umożliwienie dyskusji i podjęcie decyzji politycznej. Wynik deliberacji nie jest wszak wiążący i zobowiązujący władze do przestrzegania wytycznych, ale jako forma konsultatywna może wnieść ważny wkład w budowę społeczeństwa obywatelskiego, mającego poczucie realnego uczestnictwa w podejmowaniu decyzji politycznych.

Stosowanie demokracji deliberacyjnej wymaga jednak spełnienia podstawowego wymogu. Demokracja musi być skonsolidowana, a wartości w niej zawarte powinny być akceptowane i przestrzegane w wymiarze praktycznym nie tylko

przez społeczeństwo, ale również elity i klasę polityczną. W państwach Europy Środkowej i Wschodniej, gdzie nadal istnieją trudności w implementacji wartości demokratycznych, proces wdrażania koncepcji demokracji deliberacyjnej może napotykać różne bariery: proceduralne i instytucjonalne. Stąd nawet pojedyncze próby, szczególnie na poziomie samorządowym, stosowania deliberacji mogą trafić na podatny grunt i stać się instytucją o charakterze cyklicznym (np. corocznym) lub okazjonalnym do rozwiązywania trudnych, ale niezrozumiałych dla obywateli kwestii.

Bibliografia:

1. Abramowicz B., Koncepcja demokracji deliberacyjnej jako odpowiedź na postulaty usprawnienia demokracji przedstawicielskiej, «Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny», Poznań 2011, z. 4.
2. Ackerman B., Fishkin J., *Deliberation Day*, [in:] *Debating Deliberative Democracy*, ed. Fishkin J., Laslett P., New Haven 2004.
3. Austen-Smith D., *Deliberation, Preference Uncertainty and Voting Rules*, Evanston 2005, http://people.hss.caltech.edu/~lyariv/Political_Economy_files/Feddersen.pdf.
4. Badania CDD, za: .
5. Caplan B., *Rational Ignorance vs. Rational Irrationality*, «Kyklos» 2001, vol. 54, Fairfax 2001.
6. Crozier M., Huntington S., Watanuki J., *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission*, New York 1975.
7. Deneen P., *A Different Kind of Democratic Citizenship: Citizenship and Community*, «Critical Review», vol. 20, nos. 1-2, Fairfax 2008.
8. Fishkin J., *Democracy and Deliberation: New Direction for Democratic Reform*, New Haven 1991.
9. Fishkin J., Luskin R., *Experimenting with a Democratic Ideal: Deliberative Polling and Public Opinion*, „Acta Politica”, no. 40, Amsterdam 2005.
10. Fiskin J., Farrar C., *Deliberative polling. From Experiment do Community Resorce*, [in:] *The deliberative democracy Handbook. Strategies for effective Civic Engagement in 21st Century*, eds.. Gastil J., Lewine P., San Francisco 2005.
11. Fiskin J., Luskin R., Jowell R., *Deliberative polling and Public Consultation*, «Parliamentary Affairs» 2000.
12. Fukuyama F., *Koniec historii*, Warszawa 1996.
13. Gambetta D., «Claro!»: *An Essay on Discursive Machismo*, [in:] *Deliberative democracy*, ed. John Elster, Cambridge 1998.
14. Markowski R., *Demokracja i innowacje demokratyczne. Z teorią i praktyką*, Warszawa 2014.
15. Pierwszy sondaż deliberacyjny. Materiały Urzędu Miasta Poznań, za: <http://www.poznan.pl/mim/info/news/przyszlosc-stadionu-pierwszy-w-polsce-sondaz-deliberatywny-odbyl-sie-w-poznaniu,34661.html>.

16. Potz M., The unfulfilled Promise? Deliberative democracy vs political participation, «Polish Political Science Yearbook», vol. 30.

17. Reserch of CDD, <http://cdd.stanford.edu/research/>.

18. Reykowski J., Procesy grupowe a rozwiązywanie antagonistycznych konfliktów. Czy idea demokracji deliberatywnej może mieć psychologiczny sens?, «Psychologia społeczna» 2007, t.2.

19. Slove R., Consensus Conferences, «Democracy and Technology», New York 1995.

20. Somin I., Deliberative democracy and political ignorance, «Critical Review», vol. 22, nos. 2-3, Fairfax 2010.

21. Sondaż deliberatywny rozpoczęty: co ze stadionem po EURO 2012?, za: <http://epoznan.pl/index.php?section=news&subsection=news&id=16698>.

22. Stoke S., Pathologies of Deliberation, [in:] Deliberative democracy, ed. John Elster, Cambridge 1998.

23. Sunstein C., The Law of Group Polarization, [in:] Debating Deliberative Democracy, ed. Fishkin J., Laslett P., New Haven 2004.